

**Ўзбекистон Давлат консерваторияси
“Шарқ мусиқаси” факультети**

“Анъанавий хонандалик” таълим йўналиши

РЕФЕРАТ

**Мавзу: МИЛЛИЙ МУСИКА АЖДОДЛАРИМИЗНИНГ БОЙ
МАЪНАВИЙ МЕРОСИ**

Бажарди: Рахмонова Д
Текширди: Матёкубов Ш

Тошкент 2016

РЕЖА :

Кириш

1. Мусика санъати ва халк мусика ижодиёти.
2. Мумтоз анъанавий касбий мусика ва созандалик санъати.

Хулоса.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

КИРИШ

1991 йилда эълон қилинган Мустақиллик Ўзбекистон тарихида янги саҳифа очди. Қисқа тарихий давр ичида мамлакатимизда давлат ва жамият қурилишининг мутлақо янги сиёсий асослари яратилиши билан биргаликда ижтимоий-иқтисодий ва маънавий соҳалар ривожланишининг устувор йўналишлари белгилаб берилди. “Мустақиллигимизнинг дастлабки кунларидаёқ, — деб ёзади Президент И.Каримов аждодларимиз томонидан кўп асрларнида яратиб келинган ғоят улкан, бебаҳо маънавий ва маданий меросни тиклаш давлат сиёсати даражасига кўтарилган ниҳоятда муҳим вазифа бўлиб қолди. Биз маънавий қадириятларни тиклашни миллий ўзликни англашни ўсишидан, халқнинг маънавий сарчашмаларига, унинг илдизларига қайтишдан иборат узвий, табиий жараён деб ҳисоблаймиз”

Халқ мусиқа ижодиёти, мумтоз мусиқа, созандалик, бастакорлик ва композиторлик ижодиёти, эстрада қисмларини ўз ичига олган. Унда Ўзбекистон мусиқа маданияти кенг кўламда идрок этилган бўлиб, халқ мусиқаси, мусиқий мерос, ижодий жараён шакллари ва услублари, ўзаро таъсир масалалари ўзининг илмий таҳлилини топган. Тадқиқотдан маълум бўлишича, 1991-2001 йилларда Ўзбекистон мусиқа ижодиётида аввал шаклланган жанрлар билан биргаликда янги анъаналар ва услубий изланишлар вужудга келди. Хар қайси жанр ўзига хос қонуниятлар катламида ривожланиб, уларда анъанавийлик ва замонавийлик хусусиятлари муштаракдир.

1. Мусика санъати ва халк мусика ижодиёти

Ўзбек мусиқа маданияти қадимий ва ранго-ранг, айна пайтда янги замон анъаналарини ўзида мужассам этган ҳолда ривож топмоқда. Бунда аввало беназир халқ мусиқаси, мумтоз мусиқий мерос, миллий бастакорлик ҳозирги замон бастакорлиги, шунингдек халқ хаваскорлиги ҳамда жўшқин оммабоп эстрада ижодиёти каби шаклан ва услубан нихоятда сержило жабхалар намоён бўлади. Истиқлол шарофати билан миллий-маънавий қадриятларимизга бўлган диққат-эътибор, унутилаёзган анъаналаримизни тарихан қисқа муддат ичида қайта тикланиши, муттасил тараққий эттириш мақсадидаги янгиланиш, ислох этиш жараёнларида устиворлик касб этди. Шунингдек кўшни ва узоқ хорижий мамлакатлар билан маданий-мусиқий алоқаларни ўзаро бойитиш йўлида ривожлантириш саъй-ҳаракатлари ҳам долзарб аҳамиятга эга бўлди.

Собиқ шўро даври мафкураси исканжаларида бурилган ўзбек мусиқа меросининг Шарқ халқлари анъаналари билан тарихий алоқалари янги босқичга кўтарилди ва ижодий ҳамкорликлар йўлга қўйила бошлади. Айнан шу маданий алоқалар, мусиқанинг илохий таъсир кучи ва ўзбек халқининг бой мусиқа меросининг аҳамияти ва мавқеини, унинг Шарқ мусиқаси билан муштараклигини назарда тутган Ўзбекистон Президенти И.Каримовнинг "Шарқ мусиқасининг жаҳон маданий меросида тутган ўрни бениҳоя буюк... Бу мусиқа минг-минг йиллардан бери одамлар дилини поклаб, уларни руҳан юксалтириб келмоқда"¹ деган сўзлари юқоридаги фикрлар исботидир.

Бугунги ўзбек мусиқа санъатининг жаҳон сахналарида эришаётган ютуқлари таҳсинга сазовордир. Бунга, хусусан, Ўзбекистан композиторлари асарларининг йирик ва нуфузли хорижий ижрочи жамоалари репертуарларидан ўрин олиши, етук санъаткорларимиз — Турғун Алиматов АҚШда, Абдухошим Исмоилов АҚШ, Франция, Германияда, Муножот Йулчиева Францияда, Юлдуз Усмонова Голландия ва Германияда, Насиба Абдуллаева ва "Ялла" ансамбли АҚШда, Миллий симфоник оркестри

Туркияда, "Сўғдиёна" ўзбек халқ чолғулари камер оркестри Испания, Голландия, Германия мамлакатларида муваффақият қозонган гастрол ва концертлари ёрқин мисолдир. Шунингдек ушбу ўн йиллик даврида элликдан ортиқ ёш истеъдодли созанда ва хонандалар нуфузли Халқаро танловларнинг совриндорлари бўлишди. Улар орасида пианино ижрочилари — Улуғбек Полвонов (Португалия, 1991; Италия, 1996; Германия, 1996; Грузия, 1997; АКШ, 1998), Гулнора Алимова (Франция, 1993; Португалия, 1994; АКШ, 1995), Наргиза Алимова (Италия, 1996; Белоруссия, 1996; Шимолий Корея, 1997), Ирина Гульзарова (Италия, 1997; Италия, 1999; Украина, 2000), Рустам Абдуллаев (Греция, 2000), хонандалар — Анна Гузаирова (Италия, 1993), Сайда Мамадалиева (Шимолий Корея, 1996), Севара Назархонова (Болгария, 1999), камонлиторли чолғу ижрочилари — Дилшод Назаров (виолончель, Франция, 1999), Суннат Иброхимов (виолончель, қозоғистон, 2001), Марина Саркисова (скрипка, Туркия, 2000), Анастасия Юденич (скрипка, Франция, 2001), дамли чолғу ижроچиси — Али Измайлов (қозоғистон, 1995) ва бошқалар бор.

Президент И. Каримов таъкидлаганидек: "Маънавият — инсониятнинг, халқнинг, жамиятнинг, давлатнинг куч-қувватидир". Ушбу олий мақсадларни ҳаётга жорий этиш соҳасида республикамизда турли-туман тадбирлар ўтказилмоқда. Бу борада, Президентимизнинг ва республика ҳукуматининг кейинги беш йилликда эълон қилган Фармон ва қарорлари ("Ўзбекнаво" гастрол-концерт бирлашмасини ташкил этиш тўғрисида (1996), "Ўзбекистон — Ватаним маним" кўшиқлар байрамини ўтказиш тўғрисида (1996), "Республикада мусиқий таълимни, маданият ва санъат ўқув юртлари фаолиятини яхшилаш тўғрисида" (1996), "Ўзбекистон Бадиий Академиясини ташкил этиш тўғрисида" (1997), "Ўзбекистонда эстрада санъатини янада ривожлантириш тўғрисида" (1998, 2001) ва б.) ўзбек мусиқа маданиятининг янада ривож топишига ва юксалишига қаратилган. Шунга мувофиқ ушбу ўн йилликда республикамизда ва унинг мусиқий ҳаётида тарихий воқеалар ва муҳим ўзгаришлар рўй берди, жумладан, Самарқандда "Шарқ тароналари"

Халқаро мусиқа фестивали (1997, 1999), Тошкентда Халқаро симфоник мусиқа фестивали (1998, 2000), 1995 йилдан бошлаб Тошкентда "Илхом — XX" Халқаро замонавий камер мусиқаси фестивали, 1996 йилдан "Ўзбекистон — Ватаним маним" кўшиқлар танлови, 1999 йили "Алпомиш" достонининг 1000 йиллиги, 2000 йилдан бошлаб "Навруз" кўшиқ танлови, Амир Темур, Мирзо Улуғбек Имом ал-Бухорий, ал-Фарғоний каби буюк аждодларимиз таваллудларига бағишланган шонли саналар кенг нишонланди; ушбу йиллари ўзбек эстрада санъати ҳам қатор ютуқларга эришди. "Офарин", "Она замин юлдузлари", "Нихол" совринларининг таъсис этилиши фикримиз далилидир.

Маълумки, ўзбек халқининг маънавий гўзаллиги асрлар қаъридан келаётган куй-охангларида ўзининг ажойиб, бетакрор бадиий инъикосини топган. Уламоларимиз берган таъ-рифлардан бирига кура, мусиқа — инсон рухининг озиридир. Бинобарин, миллий мусиқа куп асрлар давомида аждодларимиз бой маънавиятининг, теран тафаккурининг, баркамол рухиятининг садолардаги жонли ифодаси ва, айти пайтда, янги, буюк давлат бунёдкори бўлмиш жамиятимизнинг рух, қуввати ва жон озиридир.

Мустақиллик йиллари ўзбек анъанавий мусиқасига эътибор янада кучайди. Миллий қадриятлар, урф-одатлар ва маросимларнинг тикланиши мусиқа соҳдсида ҳам анча ўзгаришларга сабаб бўлди. қадимий миллий мусикамиздаги бой бадиий-тасвирий воситалар билан бир қаторда, янги жанр ва турларини ўзлаштириш натижасида ўзбек мусиқа санъати яна ҳам юксак даражага кўтарилди. Шу боисдан республика миқёсида кўплаб кўрик-танловлар ташкил қилинмоқда. Хусусан, ушбу ўн йилликда катта ашула ижрочилиги ва оилавий ансамбллар (Кўқон, 1991; Шахрисабз, 1994), "Алла" ижрочилари (Тошкент, 1992, 1998, 2000; Марғилон, 1996), туй-маросим кўшиқлари ижрочилари (Тошкент, 1993), фольклор-этнографик жамоалари "Чашма" танлови (Тошкент, 1994), "Истеъдод" номли ёш хонандалар (Тошкент, 1995), бахши-шоирлар (Денов, 1991; Нарпай, 1993; Тошкент, 1997; Термиз, 1999), мақом ижрочилари ва халқ чолғулари ансамбллари (Шахри-

сабз, 1996), "Бархаёт сиймолар" (Тошкент, 1997, 1998), оилавий ансамбллар (Жиззах, 1998), фольклор-этнографик ансамбллари (Тошкент, 1999), М.Узоқов ва Ж.Султанов номидаги ёш хонандалар (Марғилон, 1999), Хожи Абдулазиз Расулов номидаги ёш хонандалар (Самарқанд, 1997), Комилжон Отаниёзов номидаги ёш хонандалар (Урганч, 2001), Ю. Ражабий номидаги IV Халқаро ва V Республика Мақом ижрочилари (Тошкент, 1995, 1999), оилавий ансамбллар (1995) ва фольклор-этнографик жамоалари (1996), телефестиваллар шулар жумласидандир.

Турфа маҳаллий анъаналар ва хилма-хил кўринишларни ўз ичига олган ўзбек мусиқа мероси шу кунга қадар икки асосий қатламда етиб келган бўлиб, бири "халқ мусиқаси" ёки "муסיқий фольклор", яна бири эса "мумтоз-касбий" ёки "устозона" мусиқа деб юритилади. Уларнинг ҳар қайсиси "кўп ва хўб" бадий баркамол айтим ҳамда чолғу намуналаридан иборат. Айни вақтда қадимий ва бой муסיқий меросимиз янги даврларда қарор топган бастакорлик анъаналарини ҳам ўзида мужассам этган ҳолда ривож топмоқда. Бунда аввало беназир муסיқий фольклорнинг сержило ва ранг-баранг турлари намоён бўлади.

Республикамизнинг Истиқлолга эришиши муносабати билан азалий халқчил қадриятларни тиклаш, шу жумладан бадий-муסיқий меросимизни атрофлича ўрганиш ва ундан бахраманд бўлиш учун етарлича имкониятлар вужудга келди. Эндиликда эски мафкура тобеълиги остида эътиборсизлик оқибатида анчайин сусайиб қолган, айрим мисолларда эса унутилаёзган ўзига хос миллий муסיқий қадриятларимиз қаддини ростлай бошлади. Турфа маҳаллий анъаналар, бадий баркамол айтим ҳамда чолғу куйлардан иборат халқ мусиқа ижодиёти дурдоналари нуфузли халқ, тантаналари ва муҳим саналарга бағишланган байрамларда тараннум этила бошлади. Мамлакатимиз буйлаб Мустақиллик байрами, Наврўз шодиёналари, "Ўзбекистон — Ватаним маним" республика кўшиқ, байрамлари билан бир қаторда алла, лапар, ялла, ашула ижрочиларининг вилоят — республика кўрик танловлари ва бошқа оммавий тадбир (байрам, фестивал ва

танлов)ларнинг ўтказилиши бунга яққол мисол бўла олади.

Айни пайтда, мусикий фольклорнинг халқ маънавий ҳаёти ва турмуш тарзидаги табиий кўриниши ҳам давом этмоқда. Бу вазиятни ойдинлаштиришда санъатшунос олимларимизнинг илмий-амалий сафарлари, хусусан, 1991 — 1992 йиллари Жиззах вилоятига, 1991—2001 йиллари — Тошкент вилоятига, 1991, 1997—1999 йиллари Қашқадарё — Сурхондарё вилоятларига, 1993 йили — Фарғона водийсига, 1995 йили Сирдарё — Жиззах вилоятларига, 1998 йили Жиззах ва Самарқанд вилоятларига, 1999 — 2000 йиллари Бухоро вилояти ва Қорақалпоғистон автоном республикаси ҳудудларига уюштирган мусикий фольклор — экспедициялари катта аҳамиятга эга бўлди (мазкур экспедиция иштирокчилари: Р. Абдуллаев, Ф. Кароматли, О. Иброхимов, С. Бегматов, Н. Тоштемиров, М. Носиров ва бошқалар). Бу меҳнатнинг натижаси ўлароқ бугунги кунга келиб Республикамиз ҳудудларида кўшиқ, терма, лапар-айтишув ва ялла тусидаги жанрлар энг оммавий айтимлардан эканлиги маълум бўлди. Зеро, бу турдаги намуналар қарийб барча вилоят туманларида учрайди.

Маросим ёки муайян вазият билан боғланган айтимлардан "Ёр-ёр", "Келин салом" ва "Рамазон" кўшиқлари ҳам шу кўрсаткични деярли такрорлайди. Шу билан бирга ашула ва карсак жанрлари маълум ҳудудларда, яъни ашула Фарғона водийси, Тошкент, Бухоро, Самарқанд, Хива ва Урганч шаҳарларида, карсак жанри эса асосан Сурхондарё, Қашқадарё, Бухоро, Самарқанд, Жиззах ҳудудларида яшовчи аҳоли орасида ижро этилиб келинмоқда.

Ва, нихоят, кичик ҳудуд миқёсида ёйилган намуналардан мавриги — асосан Бухоро шаҳри ва вилоятидаги айрим қишлоқларда, қисман Самарқанд ва Жиззахда, ёввойло — Фарғона вилоятининг Сўх туманида, ривоят кўшиқлари Жиззах вилоятининг Бахмал ва Ғаллаорол туманларида, шунингдек думбира ва сибизра куйлари кенгроқ миқёсда Сурхондарё — Қашқадарё вохаларида қайд қилинган.

Шу билан бирга, Республикамиз мусиқасида тавсиф этилган тўртта асосий маҳаллий услуб — Фарғона—Тошкент, Бухоро—Самарқанд, Сурхондарё — Қашқадарё ва Хоразм мусиқий анъаналарининг ўзаро яқинлашуви ҳам етакчи тамойиллардан эканлиги маълум бўлди. Бунга вилоятлараро аҳоли миграцияларининг фаоллашганлиги, аҳоли турмуш тарзининг ўзаро яқинлашуви, шунингдек оммавий ахборот воситалари, айниқса радио, телевидение ва бошқа овоз таратиш техник воситалари орқали маданий қийматлар алмашинувининг жадаллашганлиги каби муҳим омиллар сифатида кўрсатилиши мумкин. Айтиш пайтда, юқорида қайд этилган маҳаллий мусиқий услубларнинг айрим хусусиятларини инъикос этган Жиззах вилояти халқ мусиқаси ҳам эътиборни ўзига тортмоқда. Зеро бу ҳудудга Республикамизнинг турли вилоятларидан (Самарқанд, Тошкент, Фарғона, Хоразм ва б.) янги ерларни ўзлаштириш мақсадида миграция қилинган деҳқон оилалари ўзлари билан бирга маҳаллий мусиқий анъаналарни ҳам олиб келган эдиларки, натижада уларнинг ёнма-ён ҳаёти ва ўзаро таъсирланиш жараёнлари бошланиб кетди.

Шуни ҳам айтиш керакки, халқ мусиқа ижодиётининг алоҳида гуруҳи сифатида тасниф этилган "муайян вазият ва тадбиру — маросим билан шартланган айтим — куйлар"нинг ҳозирги кундаги ҳаёти бирдек кечмаяпти. Табиийки, айрим маросим, урф-одат ва меҳнат турларининг ижтимоий моҳияти ўз кучини йўқотиб бориши натижасида улар билан боғлиқ айтим ёки куйларнинг ҳам дастлабки вазифаси ўзгариб, эндиликда "номаросим" халқ мусиқаси гуруҳига тааллули бўлиб қолмоқда, баъзи намуналар эса буткул унутилиш даражасига етган. Юзага келган бу вазиятда Республикамизда бир қатор чора ва тадбирлар (шу жумладан, фольклор-этнографик ансамблларининг тузилиши ва фаолиятига катта эътибор берилганлиги, кўплаб кўрик-танловларнинг ўтказилиши, мусиқий фольклор намуналарининг турли даражадаги таълим-тарбия жараёнларига жалб этилиши) амалга оширилдики, бу ҳусусда батафсилроқ тўхталиш мақсадга мувофиқдир.

Эътироф этиш керакки, бизнинг давримизга қадар етиб келган муסיқий фольклор намуналари кўпроқ вилоятларнинг қишлоқ туманларида ўзининг табиий ҳаётини давом эттириб келаётган бўлсада, бироқ шаҳар муҳити, турли ижтимоий гуруҳларнинг маънавий талаб-эҳтиёжлари таъсирида хилма-хил тус олмоқда. Алалхусус, бугунги шаҳар фольклорининг ажралмас кўҳна қисмини "Ёр-ёр," "Келин салом", "Алла" каби ҳозирда ҳам асл қиёфасини деярли сақлаган оилавий маросим кўшиқлари, шунингдек оҳанг ва сўз "матн"лари маълум ўзгаришларга юз тутган "Рамазон" айтими сингари қарийб санокли намуналар ташкил этади. Қолган кўпгина маросим ва номаросим айтим-қуйлари эндиликда тобора "сахна фольклори"га айланиб бораётганлигини кўрамиз. Бу жабҳада яъни халқ айтими ва қуйларини тингловчига сахна орқали етказиш борасида ҳам бир неча кўринишлар юзага келганки, уларни қуйидаги турларга бўлиш мумкин:

Фольклор намуналарини табиий асл холига мос қайта садолантириш;

Муסיқий фольклорни "сахна талаблари"га мувофиқ қайта ишлов асосида ижро этиш;

Халқ айтимлари ва қуйларини эстрада йўсинида ижро этиш.

Муסיқий фольклорнинг эстрада қиёфасига тобора жадал кириб бориш тамойили жаҳоннинг қарийб барча йирик марказий шаҳарларига хос жараён бўлиб қолмоқда. Бизда эса бу жараён яна ёш эстрада соҳасининг миллийлашуви билан ҳам борлиқдир. Ва, кўп ҳолларда, айнан шундай бадиий жараёнлар воситасида ёш авлод вакилларининг турфа муסיқий фольклор билан "илк танишувлари" рўй бермоқда. Бинобарин, халқимизнинг мавсумий маросим кўшиқларидан тортиб то кўшиқ, терма, лапар, ялла, ашула сингари айтимларигача ("Ёмғир ёралоқ", "Бойчечак", "Марварид", "Ум-уфу", "Мажнунтол" ва б) ўз даврасига тортаётган ушбу эстрада йўналиши муסיқий фольклорнинг шаҳар шароитида ўзгача яшаш шакли ва тарғиботи сифатида баҳоланиши мумкин. Бироқ шу асосда муסיқий диди ва тинглов малакаси ҳосил бўлган ёшларнинг аксарияти фольклор кийматини

унинг асл табиий холида намоён бўлишини тўла идрок эта олмайётганликларини таъкидлаш керак.

Шахар мусиқий маданиятининг муҳим жиҳатларидан яна бири бу мусиқий фольклор намуналарини турли ижодий гуруҳлар, хусусан, фольклор-этнографик ансамбллари томонидан "сахна шароитида" ижро этилиши бўлиб қолмоқда.

Авваламбор таъкидлаш зарурки, сўнгги ўн йиллик мобайнида фольклор-этнографик ижодий жамоаларининг фаолияти янги, юқори босқичга кўтарилди. Зеро, Мустақил Ўзбекистонимизда илк бор нишонланган Наврўз, шунингдек Мустақиллик байрамларидан бошлаб фольклор-этнографик ансамбллариининг "катта сахна" майдонларига чиқишлари анъана тусини ола бошлади. Бу ўринда Мустақиллигимизнинг дастлабки йиллариданоқ алоҳида эътибор билан ўтказиб келинаётган фольклор жамоалари билан бир қаторда яккахон кўшиқ, лапар, ялла ва ашула ижрочиларининг, шунингдек оилавий ансамбллариининг анъанавий республика кўрик-танловлари ҳам муҳим рағбатлантирувчи омиллардан бўлиб қолмоқда. Эндиликда турли авлод вакиллариининг иборат мусиқа ва рақс дасталарини республикамизда кўплаб учратиш мумкин. Жумладан, бугунги кунга келиб фольклор-этнографик ансамбллариининг умумий сони 300 дан ортиб кетганлиги қайд қилинмоқда. Муҳими, бундай ансамбллар ўз бисотидаги маҳаллий меҳнат айтимлари, мавсумий-маросим кўшиқлари, туй маросими кўшиқлари, шунингдек лапар, ялла, хажвий кўшиқ ва ашулаларни сахнавий кўринишларда маҳорат билан ижро этиб келмоқда. "Беш карсак", "Бойсун", "Гулёр", "Омонёр", "Гулчехралар", "Достон", "Бесперде", "Орзу", "Ёр-ёр", "Чавки*", "Мохи ситора" ва бошқа кўплаб ансамбллар миллий-бадий меросни, унут бўлаётган анъаналарни ўрганиб ва ўзлаштириб, сўнгра уларни томошабинларга "тортик" қилаётганлари алоҳида диққатга сазовордир.

Хусусан, халқ оғзаки мусиқа ижодиётининг энг қадимий намуналаридан бири бўлган меҳнат айтимлари инсон жисмоний фаолиятининг айрим кўринишлари, хусусан, ер хайдаш, экин экиш, кўл тегирмон (ёргучоқ)да дон

янчиш, чархда ип йигириш каби жараёнларда ижод этилгани маълум. Муайян меҳнатни бир маромда, уюшқоқлик билан бажаришга кўмак бериш каторида яна инсон қалбига оро берган, роҳат бағишлаган, умидворлик кўтаринкилик кайфиятини жо қилган меҳнат қўшиқлари замонавий муҳит ва шароитлар таъсирида ўзгаришларга юз тутаётганлигини, баъзан дастлабки ижтимоий аҳамиятини йўқотаётганлигини ҳам таъкидлаш жоиз. Масалан, ўтмишда куш хайдаб бурдой янчишда айтилувчи "Майда-ё, майда" хирмон кўшиш эндиликда амалиётда деярли қўлланилмайди. Бу айтим "Бойсун" (Сурхондарё вилояти Бойсун тумани) ва "Чавки" (Самарқанд вилояти, Булунгур тумани) фольклор-этнографик ансамбллари томонидан қайта тикланган бўлса-да, аммо ўзига хос замонавий-сахнавий кўринишларда иккиламчи фольклор тусини олган.

Шу билан бирга буғдой ўрими вақтида икки киши томонидан далаларда, яйловларда ижро этиладиган "Ёзи", буғдой ун қилиниши жараёнида айтилувчи "Ерғучоқ", шунингдек сигир соғимида айтилувчи "Хўш-хўш", эчки соғимидаги "Чирай-чирай", кўй соғимидаги "Турай-турай" ҳамда дон экинлари хосиятларини таъкидловчи "Бобо деҳқон" эпик айтимлари ҳозирча асосан мутахассис-тадқиқотчилар томонидан илмий ўрганиш объекти бўлиб қолмоқда, холос.

Айни пайтда мавсум ва маросим куй-қўшиқларини ўрганиш (баъзи ҳолларда қайта тиклати) ва тарғиб этишда фольклор-этнографик ансамблларининг хиссаси салмоқли бўлмоқда.

Мавсумий маросим қўшиқлари ўзбек халқининг узун тарихий ўтмиши давомида юзага келган турли-туман маросим ва урф-одатлар таркибида узил-кесил шаклланган бўлиб, уларда халқнинг дунёқараши, фалсафаси, ҳаётий воқеликларга муносабати, орзу-умидлари, истак-интилишлари, хуллас, бир сўз билан айтганда, маънавий дунёси ўзига хос акс этади.

Бизга маълум бўлишича, мавсумий маросим қўшиқларининг энг кўп намуналарн гўзал баҳор фасли ва ундаги ардоқли, ижтимоий-маданий аҳамиятга молик ходиса - Наврўз байрамига боғлаб ижод этилган экан.

"Бойсун" фольклор-этнографик ансамбли ана шу тоифага мансуб ва эндиликда кўпроқ тарихий-бадий қизиқиш уйғотаётган Наврўз сайли, Лола сайли, Суст хотин, Шох мойлар, Арғумчоқ каби мавсум айтимларини қайта тиклаб, оммабоп сахна томошаларида ижро этиб келмоқда.

Инсоннинг ҳаётини йўли билан борлиқ муҳим сана ва воқеалар ҳар бир халқда ўзига хос тарзда урф-одат ёки маросимлар билан нишонланиб турилиши анъанага айланган. Ана шулар сирасига оилавий шароитда ўтказиладиган оммавий тадбирлар киради. Оилавий маросимларнинг турлари ҳам куп бўлиб, улар инсонга бутун умри давомида доимий йўлдош, хамроҳ, бўлиб келган. Хусусан, ўзбек ларда бешик тўйи, мучал тўйи, хатна (суннат) тўйи, никоҳ тўйи, мотам (аза) каби оилавий маросим турлари мавжуддир. Ушбу маросимлар гарчанд "оилавий" деб аталса-да, одатда, қариндош-уруғлар, кўни-кўшнилар ва дўст-биродарларнинг "қатнашишлари эвазига улар оммавий тус олади.

Эътиборли томони шундаки, туй айтимлари воситасида халқимизнинг маънавий гўзаллик ҳақидаги теран тушунчалари бадий мужассам бўлади. Бунга "Ёр-ёр" ва "Келин салом"лар ёрқин мисолдир. Зеро бу айтимлар, гарчанд уларни келин бевосита куйламаса-да, халқимиз тасаввуридаги "иболи келин" сиймосига бевосита дахлдор бўлиб чиқади.

Афсуски, якин ўтмишимизда "Ёр-ёр" у "Келин салом"ларнинг шеърий матнлари "тахрир" этилиб, қисқартирилган ҳолда ижро этилди. Эндиликда бу айтимларнинг шеърий матнлари тўлалигича (қайта тикланган ҳолда) айтиладиган бўлди. Бу ҳол нафақат "сахна"-да, фольклор жамоаларининг анъанавий республика кўрик-танловлари ва турли фестивалларда, балки бевосита никоҳ туйи жараёнида ҳам кузатилмоқда.

Халқ мусиқа ижодиётининг "номаросим" айтимлари гуруҳига мансуб терма, кўшиқ, лапар, ялла ва ашула каби намуналарга оммавий ахборот воситалари кўмагида кенг тус берилиб, турли фестивал ҳамда курик-танловларнинг ўтказиб турилиши ҳам узига хос анъана бўлиб қолмоқда. Худди шу йўналишга оид аёллар даврасида намоён булувчи Фарғона

водийси "яллачилари", Хоразм "халфа"-лари ҳамда Бухоро "созанда" дасталарининг фаолияти замонавий кўринишларда давом этгани холда, ана шу анъана давомчиларини мусиқа ўқув юртларида (жумладан, Хоразм халфалар санъатининг мусиқа мактабларида амалий ўзлаштирилиши) тайёрлана бошланганлиги ҳам эътиборга лойикдир. Мазкур жанрлар ҳам фольклор-этнографик ансамбллар эътиборидан четда қолмади. Аксинча, баъзи айтим намуналари ансамбллар репертуарининг асосини ташкил этмоқда. Масалан, "Омонёр" фольклор-этнографик ансамбли (Фарғона водийси, Қўқон шаҳри) лапар, ялла ва термаларни, "Достон" фольклор-этнографик ансамбли (Хоразм вилояти, Хива тумани) достонлардан парчалар билан бир қаторда лапар, терма, халфа кўшиқларини, "Мохи ситора" фольклор-этнографик ансамбли (Бухоро шаҳри) эса кўшиқ, лапар, ялла ҳамда созанда дасталарига хос кўшиқ-раксларни махорат билан ижро этади.

Шу билан бирга, кўшиқ, терма, лапар ва яллаларимиз бутун Ўзбекистон бўйлаб ўтказил аётган катта байрамларда, айниқса, Мустақиллик Наврўзга бағишланган тантана ва оммавий сайилларда, таниқли ва ёш санъаткору-хаваскорлар иштирокида берилган турфа концерт-томошаларда ҳам ўзининг ёрқин ифодасини топмоқда.

2. Мумтоз анъанавий касбий мусика ва созандалик санъати

Ўзбекистон ўз давлат Мустақиллигига эришганидан сўнг бошқа бадиий ижодиёт сохалари каби мусика маданияти ва санъатида ҳам чин маънода хаётбахш ўзгаришлар рўй бера бошлади.

Хусусан, мамлакатимизда юксак мумтоз касбий мусика намуналарини авайлаб-асраш, жонлантириш, равнақ топтиришга қаратилган бир қанча ибратли ишлар амалга оширилди. Бу борада Ўзбекистон Республикаси Маданият ишлари вазирлиги томонидан 1991, 1995 ва 1999 йиллари ўтказилган мақом ижрочиларининг Юнус Ражабий номидаги республика танловлари, 1992 йили ўтказилган Журахон Султонов, Саиджон Калонов, Набижон Хасанов, Комилжон Отаниёзов, Фахриддин Содиков ва Жанак Шомуротовлар асарлари ижрочиларининг "Бокий овозлар", катта ашула ва дostonчи-бахшиларнинг кўрик-танловлари, "Ўзбекнаво" гастрол-концерт бирлашмасининг вилоят хокимликлари билан биргаликда Самарқанд, Хоразм ва Фарғонада уюштирилган хожи Абдулазиз Расулов, Комилжон Отаниёзов, Маъмуржон Узоков номларидаги "Асрлар навоси" ёш анъанавий ижрочилар танловлари пировардида эътиборга молик ютуқлар қўлга киритилди. Шу аснода буюк аждодларимиз - "нафосат куйчилари" томонидан ижод этилган мумтоз асарларга қайтадан жон багишлангандек булди ва булар миллий-маънавий хазинамиздан ўзига муносиб ўрин олмоқда.

1997 йилдан бошлаб кўхна Самарқанд шаҳрида ҳар икки йилда ўтказилиши анъанага айланган "Шарқ тароналари" Халқаро мусика фестивали нафақат республикамиз, ва Марказий Осиё минтақаси доирасида, балки жаҳоншумул ахамиятга молик ходисага айланди десак муболава булмайди. Зеро, Шарқ мамлакатларидан ташқари яна Франция, Польша, Германия, АҚШ, Англия каби Европа ва бошқа қитъалардан ташриф буюрган машҳур ва таниқли мусика санъати намояндалари иштирок этган мазкур байрамона тадбир боис қадимий ва муштарак анъаналар ўзаро янада яқинлашди, ижодий ҳамкорликка кенг йул очилди, қолаверса, жаҳон

халқлари ўртасида тинчлик барқарорлик ҳамжихатлик ўрнатилиши ишига салмоқли улуш қўшилди.

Айни пайтда фестивал боис ўзбек мумтоз касбий мусикасини жаҳон "сахнаси" узра тарғибига кенг йул очилди. Хусусан, Ўзбекистон халқ артисти, "Осрарин" мукофоти соҳибаси (2001) Муножот Йўлчиева 1997 йили "Шарқ тароналари" I Халқаро мусиқа фестивалида биринчи ўринни қўлга киритди, 1999 йили "Шарқ тароналари" II Халқаро мусиқа фестивалида Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист Насиба Сатторова бош соврин — "Гран-При"га сазовор бўлди.

1991 йили Турғун Алиматов ва Муножот Йўлчиева АҚШ да, М. Йўлчиева 1995 йили Францияда, 1997 йили Германияда, 1997 йилда Францияда чиқарилган "Ўзбекистан. Дутар санъати" номида А.Хамидов, Ш.Раззоқов ва С.Худойбердиевларнинг, 1999 йилда "Ўзбекистан мумтоз ашулалари (1940 — 1965 йиллар)" компакт-дисклари ҳам ўзбек мумтоз мусикаси довуғини жаҳонга ёйишда салмоқли хисса қўшмоқда.

Маълумки, мусиқий меросимизнинг энг салобатли, энг сермахсул ва энг ардоқли қисмини мақом ижодиёти ташкил этади. Унинг таркибига турли даврларда бастакорлар томонидан ижод этилган хар хил хажмли, туркумли ва алохида-алохида, шаклан ва мазмунан мукаммал чолғу ҳамда айтим намуналари кирган.

Бугунги Мустақил Ўзбекистонда мақомотнинг уч тури-Бухоро мақомлари (ёки "Шашмақом"), Хоразм мақомлари ва Фарғона— Тошкент мақом йўллари мусиқа амалиётида жорий бўлиб келмоқда. Алохида таъкид жоизки, жонли жараён билан йўғрилган мақомчилик анъаналари бастакорлик (ижодкорлик) ва ижрочилик санъати билан бевосита боғлиқдир. Бунда ижодкорлик жабҳаси икки асосий кўринишда намоён бўлиши маълум бўлмоқда-бири мақомчилик анъаналарига мувофиқ янги намуналарни ижод этишда яна бири мақом йўлларини ижро этиш талқинида кўзга ташланади. Мусиқий ижодиётнинг хар иккала бу соҳаси сўнгги йилларда ёрқин намоён бўлмоқда.

Яқин-яқинларгача улуғвор мақом намуналари ардоқли мерос сифатида тўғридан-тўғри қабул қилиниб, эндиликда фақат ижро талқинлари орқали янгилиниши, бойитилиши мумкинлиги эътироф этилар эди. Дарҳақиқат, кўп ўн йилликлар давомида жонли амалиётда худди шундай ахвол кузатилган. Аммо тасаввурларимиз тез орада бунчайин кескин ўзгариб қолиши кўпчилик учун ҳеч кутилмаган воқеа бўлди. Бу борада Ўзбекистон халқ хофизи, бастакор Фаттоххон Мамадалиев ўз фаол ижодкорлиги орқали анъанавий услубда мавжуд намуналарни қайта ишлаш, овоз ёки созларга мослаштириш билан кифояланмай, балки, янада жиддийроқ янгиликларни кашф этиш мумкинлигини тўла исботлашга муваффақ бўлди. Хусусан, ижодкор 1994 — 97 йилларда бизгача муайян шаклда етиб келган "Мискин", "Насруллои", "Муножот" сингари ардоқли чолғу ва ашула туркумларини қимматли тўлдиришлар билан қайта ишлади.

Ўзбекистон халқ, артисти, созанда Т.Алиматов. Боз устига, Ф.Мамадалиев ёшлик чоғларида андижонлик забардаст устози Умурзоқ Полвон Сайдалиевдан кўп эшитиб ўзлаштириб олган "Қадимги Ушшоқ", "Зикри Ушшоқ", "Умурзоқ Полвон Ушшори" каби ноёб мақом намуналарини садоларда жонлантирди ва шогирдларига ўргатди. Шу билан бир қаторда устоз буткул янги - "Савти Фаттох-хон" номли мақом услубидаги ашула туркумини ижод қилди.

Ўзбекистон халқ хофизи, атоқли созанда ва бастакор Орифхон Хотамов "Ушшоқ", "Гиря" туркумларини янги ашула йўллари билан бойитди. Бунинг натижасида ҳозирги замон бастакорлигида асл - анъанавий мусиқий тафаккур йулида ҳам янги-янги ноёб асарлар яратиш мумкинлиги амалда исботланди.

Мақомларда мужассам бўлган маънавий-бадиий гўзалликларни жонли жараёнда намоён этиш ва уларни тингловчига етказиб беришда ижрочилик санъати қарийб хал қилувчи аҳамият касб этиши маълум. Бинобарин, қадимий ва доимо навқирон мақомларнинг асрлар оша ҳаёти ва ривожини, бир қатор омиллар қаторида, шубҳасиз устоз-хофиз ва созандаларнинг юксак ижрочилик маҳорати билан ҳам узвий борлиқдир.

Ўзбек мумтоз мақом ижодиёти ва ижрочилиги соҳасида кузатилаётган янги жараёнларнинг ёрқин ифодасини кекса, етук ҳамда ёш авлодга мансуб ўнлаб санъаткорлар, ажойиб халқ хофизлари-ю таниқли хонанда, созанда ва бастакорлар фаолиятида кузатиш мумкин. Булардан атоқли созанда, Ўзбекистон халқ артисти, "Буюк хизматлари учун" ордени соҳиби Турғун Алиматовнинг беназир ижрочилик санъати ва М.Ашрафий номидаги Тошкент давлат консерваториясида устозлик фаолиятининг самарали давом этиши, унинг бевосита иштирокида энди наинки республикамиз бўйлаб, балки хорижий мамлакатларда, жумладан Франция, Америка Қўшма Штатларида ўзбек миллий мумтоз мусиқамизга бағишланган катор концертлар бериши, у ерда CD лазер дискларга муҳрланган ёзувларининг чиқарилиши муҳим аҳамият касб этди.

Бу ўринда Ўзбекистон халқ хофизлари, атоқли хонанда, созанда ва бастакор Орифхон Хотамов ва Фаттоххон Мамадалиев, Ўзбекистон халқ артисти, созанда ва бастакор Ғанижон Тошматов, Ўзбекистон халқ хофизлари Муҳаммаджон Каримов, кувондик Искандаров, Хасан Ражабий, Ўзбекистон халқ артисти, хофиз Отажон Худойшукуров, Ўзбекистон халқ артисти, созанда ва бастакорлар Руломжон Хожикулов, Абдухошим Исмоилов, Ўзбекистон халқ артистлари Муножот Йўлчиева ва Марям Сатторова, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист, созанда ва бастакор Ўлмас Расуловларнинг ижодкорона ишлари айниқса ибратли деб баҳоланиши мумкин. Хусусан, бу устоз-санъаткорлар олдинги сафдошлари — Юнус Ражабий ва Риски Ражабий, Фахриддин Содиқов, Хожи Абдулазиз Расулов, Домла Халим Ибодов, Матюсуф Харратов, Комилжон Отаниёзов ва бошқа сингари мақомлар ҳамда бастакорлик ижодиётига мансуб асарларнинг бетакрор ижровий талқинларига эриша олди ва бу йўналишда ўзига хос ижро ва ижод услубларини муштарак этган мактабга асос солдилар.

Шу билан бирга "ижодий ёндашув тамойили" мақомларни жамоавий (ансамбл) тарзда ижро этишда ҳам кузатилмоқда. Бу борада энг аввало мақом анъанавий ансамблларининг таркиби эътиборни ўзига тортади.

Маълумки, мақом санъати тарихининг узун ўтмиши давомида ҳар бири узига хос услубли (махаллий) ижро мактаблари қарор топган эди. Шулардан энг йирик марказлари қаторида Бухоро, Самарқанд, Хоразм (Хива), Қўқон, Хўжанд, Андижон, Тошкент мактабларини қайд этиш мумкин. Қувонарли томони шундаки, эндиликда бу мактабларнинг унутилаётган илғор ижодий анъаналарини қайта тиклаш, давом эттириш ва ривожлантириш учун шарт-шароитлар юзага келди. Хусусан, Бухоро—Самарқанд мактабларида Шашмақом айтим йўлларини турк-ўзбек Базалиёти (Лутфий, Саккокий, Навоий, Машраб ва бошқалар) билан бирга форс-тожик тилида битилган ғазаллар (Рудакий, Табризий, Хофиз, Жомий, Бедил ва бошқалар) асосида "ўқиш" анъанаси мавжуд эди. Бу анъана ва шу воҳа услубига хос бошқа бадиий жихатлар Бухорода фаолият кўрсатаётган Мақомчилар ансамбли, Бухоро санъат билим юрти талабалар ансамбли, Самарқанддаги анъанавий ансамбллар фаолиятида, шунингдек Фарғона — Тошкент мақом ижро йўлларига доир айрим кўринишлар Тошкентда Улмас Саиджонов раҳбарлигидаги ансамбл, М.Ашрафий номидаги Тошкент давлат консерваторияси қошидаги "Тавоис" ёшлар ансамбли, водийда машҳур "Анор", "Сарвигул", "Мерос" каби ансамбллар томонидан ҳаётга тадбиқ қилинмоқда.

Хоразм мақомларига мансуб кўҳна бадиий анъаналар Хоразм вилоят телевидениеси қошидаги Хожихон Болтаев номидаги Мақом ансамбли (асосчиси Рузимат Жуманиёзов, бадиий раҳбари Бозорбой Ўринов) томонидан қайта тикланди. Хусусан, ансамбл ўзининг 1980 йилларнинг охиридан то 1990 йилларнинг ўрталарига қадар давом этган фаолиятида Хоразм мақомларидан Рост, Бузруқ Наво, Дугоҳ ва Сегоҳ айтим йўлларини анъанавий ижрочилик асосида садоантиришга ҳамда уларни магнит тасмаларига туширишга муваффақ бўлди.

Шашмақом, Хоразм мақомлари ва Фарғона—Тошкент мақом йўллари илғор ижрочилик анъаналарини намоён этиш — пойтахтимизда ҳар тўрт йилда бир маротаба мунтазам ўтказилаётган мақом ижрочиларининг Ю.Ражабий номидаги Республика танловларида муҳим тус олмоқда.

Хусусан, танлов Низомига кўра созанда рақобатчилар биринчи босқичда Шашмақом Мушкilotи чолғу бўлимидан Тасниф, Таржеъ, Гардун куйларини, шунингдек Хоразм мақомлари ва Фарғона — Тошкент мақом йўлларида бир мухтасар туркумини ижро этишлари шарт бўлгани эътиборлидир.

Танловнинг иккинчи босқичига ўтган созандалар Шашмақомнинг Наср бўлимидан Талкин ва Наср шуъбаларини (тароналари билан), шунингдек Савт ёки Мурулча шуъбалари шохобчаларидан Талкинча, Қашқарча, Сокийнома, Уфарларидан биронтасини ва Мушкilot бўлимидаги Мухаммаслардан бирини садолантириши керак. Ва, ниҳоят, учинчи босқич "беллашуви"да Шашмақом Наср бўлимидаги Сарахборлардан бири (барча тароналари билан), Мушкilot бўлимидан эса Сакил куйларидан бири ҳамда созанда ихтиёр этган асар ижро этилиши керак.

Танловда иштирок этувчи хонандалар ҳам мақомотнинг қарийб барча йўлларида намуналар ижро этишлари шарт. Жумладан, биринчи босқичда Шашмақомнинг Талкин ёки Наср шуъбаси (тароналари билан), иккинчи босқичда Савт ёки Мурулча шуъбалари барча шохобчалари билан, шунингдек Хоразм мақомларидан ёки Фарғона — Тошкент мақом йўлларида Чоргоҳ, Дугоҳ —Хусайн, Баёт, Баёти-Шерозий каби бир мухтасар туркум, учинчи босқичда эса Шашмақом Сарахборларидан бири (тароналари билан) ва хонанда ихтиёр этган асар ижро этилади.

Диққатга сазовор томони шундаки, 18 ёшдан 35 ёшгача бўлган мақом ижрочиларининг ушбу танловида иштирок этувчи созанда ва хонандалар сони тобора ортиб бориши қайд қилинмоқда. Масалан, 1983 йилда илк бор ўтказилган мақом ижрочиларининг I - Республика танловида жами 38

созанда ва хонанда қатнашган бўлса, 1999 йили бўлиб ўтган V Республика танловида бу кўрсаткич 70 дан ортиб кетди.

Шу билан бирга, мазкур танлов доирасида асосан якка ижрочилар қатнашиб келган бўлсалар, сўнгги йилларда ансамбл ижрочилигига ҳам кенг ўрин берилди бошланди. Жумладан, 1995 ва 1999 йилларда ўтказилган Республика танловларида якканавоз созанда ва яккахонлар қаторида чолғу ансамбллари ҳам ижодий беллашувда қатнашдилар. Шунингдек ушбу танлов миқёсида ҳозирги мақомчиликда мавжуд деярли барча ижрочилик мактаблари билан яқиндан танишиш ва улардаги устувор тамойилларни белгилаш имкониятлари юзага келмоқда. Зеро бу ижодий мусобақада Тошкент, Хоразм, Бухоро, Самарқанд, Фарғона водийси каби йирик мақом "марказлари", сўнгги йилларда эса Тожикистонлик мақомчилар ҳам иштирок этмоқдалар. Албатта, бу каби танловлар нафақат мақом ижрочилиги юксалишида, балки шу баробарида мумтоз санъатимизни тарғиб этишда ҳам аҳамиятлидир.

Муболағасиз айтиш мумкинки, бугунги кунда қарийб барча вилоятларда турли таркибга эга анъанавий мақом ансамбллари ёки ҳар ҳолда мақом намуналари ижросини "четлаб ўтмаётган" ижодий гуруҳлар фаолият кўрсатмоқда. Ва, ҳатто, умумий таълим мактабларида ҳам фольклор гуруҳлари қаторида мақом ансамблини тузиш сайъи-ҳаракатлари муайян режа ва дастур асосида бошлаб юборилди.

Қайд этилаётган бу ижобий ҳолатлар мақом ижрочилиги соҳаси тобора кенг тус олаётганлигини, бу юксак санъат намуналаридан халқимизнинг турли ижтимоий гуруҳларини баҳраманд этиш имкониятлари мавжудлигини, шу жумладан, сўнгги асрларда мақомчилик анъаналари анча сусайган воҳаларга (масалан, Сурхондарё, Қашқадарё ва бошқалар) ҳам бу санъат ёйила бошлаганлигини кўрсатади. Бу қувонарли ҳол, албатта.

Сўнгги пайтларда мақомларни, хоҳ катта, хоҳ кичик шаклда бўлсин, туркум тарзида ижро этиш анъанасига доим ҳам риоя қилинмаётганлиги ва аксинча, унинг таркибий қисмларини концерт сахналарида алоҳида (якка

кўринишда) ижро этиш тамойили тобора одатий тус олаётганлиги кўзга ташланмоқда. Маълумки бу салобатли санъатнинг теран мазмун-маънолари туркум даражасидагина ўзининг барча (бошланғич, ўрта ва якуний) босқичларини тўла ифода эта олади. Шу боис устозлар мақомларни имкон борича туркум холда ижро этиб келганлар.

Асрлар давомида халқимиз қалбидан мустахкам ўрин олиб, унинг жон озиғи бўлиб келган мумтоз мақомлар хозирда шаклланаётган миллий мафкурамиз учун ҳам бебаҳо маънавий қадриятлардан эканлигини унутмаслик керак. Бинобарин, уларнинг оммавий ташвиқотига ва, айниқса радио, телевидение воситаларида кенг ва малакали тарғиб этиш ишига янада жиддийроқ эътибор бериш зарур.

Мумтоз монодияга мансуб жанрлар қаторида катта ашула ва сувора намуналарининг янги даврдаги ҳаёти ҳам алоҳида диққатни ўзига тортади. Хар бири ўзига хос бу ноёб айтим турларининг маҳаллий мусиқий анъаналар доирасида тутган ўрни кўп жихатдан ўзаро ўхшаш—катта ашула Фарғона-Тошкент ашулачилик анъаналарининг янги сифат босқичидаги ривож ва алоҳида мумтоз кўриниши бўлса, сувора — Хоразм ашулачилик санъатининг фавқулодда муҳим ва ноёб қирраларини ўзида мужассам этган мукаммал айтим намунаси дир.

Табиийки, турли мусиқий услуб фазилатлари теран инъикос этган бу айтимлар ижрочилиги юқори бадиий савия, махсус амалий билим ва малакалар билан хосил бўлади. Айни пайтда мазкур жанрларнинг бевосита яшаш шакли ҳам бўлган бу каби ижодий талаблар амалиётчи мутахассислар эътиборидан четда қолмади. Алалхусус, сўнгги ўн йиллик давомида катта ашула анъаналари Ф.Мамадалиев, М.Тожибоев, М.Йулчиева, Р.Қурбонов ижро талқинларида, сувора айтиш анъаналари эса Қ.Искандаров, О.Худойшукуров, Р.Қурбонов ва бошқа хофизлар санъатида шунингдек катта ашула ва сувора ижрочиларининг турли даражадаги (республика-вилоят) кўрик-танловларида кашф этилган истеъдодлар ижросида ўз жилоларини тўла-тўқис намоён этди.

Муסיқий меросимизнинг махсус билим ва малака талаб этувчи яна бир ижодиёт турини дostonчилпк анъаналари ташкил этади. Адабий-муסיқий ижодиётнинг энг қадимийларидан бири бўлган ўзбек дostonчилиги бошқа Марказий Осиё халқлари, қолаверса жаҳон туркий халқлари дostonчилпк мероси билан узвий боғлиқ холда ривож топиб келган.

1999 йили Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарори билан диёримизда "Алпомиш" дostonининг 1000 йиллик тантаналари бўлиб ўтди. Шу муносабат билан мамлакатимизда қатор тадбирлар ўтказилди. Хусусан, "Алпомиш" дostonининг турли вариантларн, шу жумладан, Ф.М.Кароматли ва Тўрахожи Мирза томонидан тайёрланган Қорақалпоқ версияси куй-айтимлари билан нашр этилди, турли миқёсдаги илмий анжуманлар ўтказилди. Шунингдек Термиз шаҳрида "Алпомиш"—боқий асар" деб номланган Ўрта Осиё республикаларининг бахши-шоирлари ва оқинлари иштирокида I Халқаро кўрик-фестивал бўлиб ўтди. Жами 80 дан зиёд бахши-оқинлар қатнашган ушбу кўрик-фестивалда бойсунлик Шоберди бахши Болтаев олий ўрин совриндори бўлди. "Ёш бахши-шоирлар ва оқинлар" бўйича олий ўринни Хоразм вилояти, Хива шаҳри "Достон" фольклор-этнографик ансамбли (бадий раҳбари Норбек бахши Абдуллаев) эгаллади.

Янги даврда бахшичилик санъатини ривожлантириш, миллий қадриятларимизни эъозлаш ва ўзбек халқ оғзаки ижодиётини кенг тарғиб этишдаги, ўз ижоди ва ижрочилик фаолияти билан халқимизни, айниқса ёшларни кўп минг йиллик маданиятимиз сарчашмаларидан бахраманд қилишдаги салмоқли хиссалари ҳамда Ватан Истиқлоли ва шон-шарафини улуғлаш йўлидаги ижодий фаолиятни рағбатлантириш мақсадида 2000 йил март ойида Ўзбекистон Республикаси Президентининг махсус Фармони билан "Ўзбекистон Республикаси халқ бахшиси" фахрий унвони белгиланди. Биринчилар қаторида бу юксак унвонга Шоберди Болтаев, Жумабой Бозоров ва Абдулла Курбонназаровлар сазовор бўлишди.

Ўзбекистонда "устоз-шогирд" каби қадимий анъаналарга таянган бир неча дostonчилпк мактаблари, машхур ижрочилик марказлари мавжуд. Улар асосан Сурхондарё, Қашқадарё, Фарғона ва Хоразм вохаларининг хар хил худудларида жойлашган. Ҳозирги пайтда дostonчи-бахшиларнинг турли даражада ўтказилаётган кўрик-танловлари бу кўхна ижодиётни рағбатлантиришга, айрим унутилаётган анъаналарни қайта тиклашга хизмат қилиши мумкин. Шу билан бирга, қадимдан дostonчилпк анъаналари мавжуд худудларнинг мусиқий билим юртларида ушбу соха ижрочилигини амалий ўзлаштирган дostonчи бахшилар (яъни ихтисослашган профессионал ижрочилар)ни етиштириш мақсадга мувофиқ келади. Бу борада Хоразмда амалга оширилаётган бошлангич чора-тадбирлар ибратлидир.

Шўролар тузуми даврида мусиқий таълим-тарбия соҳасида олиб борилган мафкуравий "рахнамолик" оқибатида ўзининг миллий куй-оҳангларидан бирмунча бегоналашган, қатор авлодлар ичида миллий ўзлигини унутаёзган йигит-қизлар ҳам вояга етди. Оқибатда миллий қадриятларимиз учун ёт, салбий ҳолатларни юзага чиқарадиган йўналишга чатишган айрим услублар ниш урди.

Энг сўнгги йилларда ўзбек халқ мусиқий меросини ўрганишга, ўзлаштиришга ва тарғиб этишга, демакки янада равнақ топтиришга қаратилган қатор эътиборли ишлар амалга оширилди. Бу ўринда Ўзбекистон Республикаси Президенти И.Каримовнинг "Республикада мусиқий таълимни, маданият ва санъат ўқув-юртлари фаолиятини яхшилаш тўғрисида"ги 1996 йил декабр ойидаги Фармони муҳим аҳамият касб этди.

Эндиликда миллий мусиқа меросимиз махсус қатор фанлар сифатида маданият ва санъат таълим тизимида жорий этила бошланганлигини таъкидлаш керак. Маъкул ва манзур томони шундаки, миллий мусиқамиз нафақат махсус билимгоҳларда (маданият, санъат олий ва ўрта ўқув юртлари, мусиқа ва санъат мактаблари), балки умумтаълим мактабларининг ўқув ҳамда таълим-тарбия тизимидан ҳам муносиб ўрин ола бошлади².

Бу ўринда мумтоз музыкага доир олимларимиз томонидан бажарилаётган илмий-тадқиқот ишлари, чоп этилаётган монография, ўқув-услубий қўлланма ва дарсликлар ҳам эътиборга моликдир. Хусусан, атоқли мақомшунос олим И.Р.Ражабовнинг "Мақом асослари" ўрта ва олий ўқув юртлари учун методик қўлланмаси (1992), Р.Юнусовнинг "Мақом ва муром"га бағишланган илмий монография (1992) ҳамда "Ўзбек халқ музыка ижодиёти" ўқув-услубий қўлланмаси (2000), А.Назаровнинг "Фаробий ва Ибн Сино музикаий ритмика хусусида" (1995), О.Иброхимовнинг "Мақом ва макон" (1996), Б.Матёкубовнинг "Хоразм дoston ижрочилигининг зархат саҳифалари" (1999), Ф.Мамадалиевнинг "Миллий музыка ижрочилиги масалалари" (2001) номли илмий рисоалари нашрдан чиқди³. Шунингдек 1993 йили Абдурауф Фитратнинг "Ўзбек классик музыкаси ва унинг тарихи", 1997 йили Абдурахмон Жомийнинг "Рисолаи музикаий"си (ўзбек тилига уғирилган ҳолда), 1998 йили Мулла Бекжон Раҳмон ўғли ва Муҳаммад Юсуф Девонзодаларнинг "Хоразм музикаий тарихчиси" рисоалари қайта нашр этилди.

ХУЛОСА

Маълумки, ҳар бир миллатнинг тараққиёти унинг маданияти ва санъати даражаси билан белгиланади. Ўз навбатида, давлатнинг маданият ва санъатга бўлган муносабати жамиятнинг ривожланиш даражасини аниқлайди.

90- йилларнинг бошларида юзага келган мушкул ўтиш даврида юртбошимиз сайъ-ҳаракатлари билан ёш мустақил давлатимизнинг қатор санъат соҳаларига ҳомийликни ўз зиммасига олгани — санъатнинг ижтимоий феномен сифатида ривожланишига ҳамда миллий бадиий тафаккурнинг кейинги тараққиётига асосли замин яратиб берди.

Ўзбекистон мустақилликка эришган тарихий дамларда ўз даври ва томошабини билан жонли, рўйи рост алоқа қила олиш, миллат ҳаётининг муҳим бўғинларида кечаётган ислоҳатлар жараёнини, мавжуд муаммоларни мўлжалга ола билиш имконияти санъатни ижтимоий ҳаётнинг олдинги қаторига суриб чиқара бошлади. Маънавий меросни қайта тиклаш, миллий маданиятни англаш жараёнлари санъаткорлар эътиборини узоқ ва яқин ўтмишдаги Ватан тарихи, унутилаёзган қадриятлар қатламига, бир вақтлар катағон этилган мавзулар ва шахсиятларга жалб этди. Сўнгги ўн йилликда кечган ижодий жараёнларда тарихини мавзунинг етакчилик қилгани ҳам аиа шундандир.

Бугун миллий санъатимиз умумжаҳон бадиий манзарасининг ажралмас ва ўзига хос бўғини сифатида гавдаланади. Санъатнинг анъанавий турлари (томоша санъатлари, мусиқа, хунармандчилик соҳалари) билан бир қаторда Шарқ ва Ғарб маданиятлари уйғунлашувини намоён этувчи санъат шакллари (ҳам тўлақонли ривожланди.

1991 — 2001 йиллар давомида Ўзбекистон санъати мураккаб ва серқирра ривожланиш йўлини босиб ўтди. Кўҳна тарих олдида ўн йил албатта қисқа бир лаҳзадек туюлсада, давлатимиз тақдирида юз берган туб тарихий бурилишлар, авваламбор, Мустақилликнинг қўлга киритилиши кўҳна ижтимоий ҳаётнинг барча қатламларига ўзининг улкан ижобий таъсирини ўтказди.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. И.А.Каримов "Баркамол авлод орзуси". Тошкент, "Шарқ" нашриёти матбаа акциядорлик компанияси Бош тахририяти, Тошкент 1999
2. И.А.Каримов "Тарихий хотирасиз келажак йўқ" Тошкент, "Шарқ" нашриёти 1998
3. И.А.Каримов "Юксак манъавият енгилмас куч" Тошкент "Маънавият" 2008
4. Ўзбекистон санъати(1991-2001) "Шарқ" нашриёти матбаа акциядорлик компанияси Бош тахририяти, Тошкент 2001
5. М.Рахмонов "Ўзбек театри тарихи". Тошкент, 1968
6. Т.Соломонова, Р.Абдуллаев "Ўзбек мусикаси тарихи хрестоматияси". Тошкент, "Ўқитувчи" нашриёти 1983
7. А.М.Гольцман "Балетлар хақида". Москва, "Композитор" нашриёти 1985
8. С.И.Мусабаева "Мусика тарбияси". Тошкент, "Ўқитувчи" нашриёти 1973.
9. Я.Пеккер .Узбекская опера от возникновения до 60-х годов 20 века. Москва, 1984
10. Ш.Рўзиев "Хоршунослик". Гофур Гулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, Тошкент 1987